UDK: 37.013.42

TA’LIM VA TARBIYANING UZVIYLIGI: ZAMONAVIY TALABLAR

Kenjaboyeva Nigora Mamayusufovna,
Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi professori v.b.,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

XXI asr yuqori texnologiyalar, globallashuv, raqamli axborot makonining kengayishi va intellektual salohiyatga bo‘lgan ehtiyojning ortishi bilan tavsiflanadi. Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi ta’lim tizimi oldiga shaxsni nafaqat bilimli, balki mustaqil fikrlaydigan, o‘zgaruvchan ijtimoiy sharoitlarga tez moslasha oladigan, ijodiy yondashuvga ega hamda yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarni namoyon eta oladigan qilib tarbiyalash vazifasini qo‘ymoqda. Shu jihatdan an’anaviy ta’lim modelida ustuvor bo‘lgan tayyor bilimlarni egallash va takrorlashga asoslangan yondashuv zamonaviy jamiyat ehtiyojlarini to‘liq qondira olmaydi.

Bugungi ta’lim jarayonida bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni shakllantirish bilan bir qatorda o‘quvchining axloqiy, ijtimoiy, estetik va fuqarolik sifatlarini rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ta’lim va tarbiyani bir-biridan ajratmagan holda, yagona pedagogik jarayon sifatida tashkil etish zamonaviy ta’limning muhim talablaridan biridir. Ayniqsa, o‘quv fanlarini o‘zaro bog‘lash va integratsiyalashgan holda o‘qitish orqali o‘quvchida borliqni yaxlit idrok etish, bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llash hamda turli muammolarga kompleks yondashish ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini takomillashtirish, yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularning intellektual va ma’naviy salohiyatini oshirishga qaratilgan islohotlar ta’lim va tarbiyaning uzviyligini ta’minlash masalasiga alohida e’tibor qaratishni talab etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, ta’lim mazmunini tarbiyaviy maqsadlar bilan uyg‘unlashtirish va fanlararo integratsiya imkoniyatlaridan samarali foydalanish dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Pedagogika fanining fundamental qoidalariga ko‘ra, ta’lim va tarbiya bir-birini to‘ldiruvchi, o‘zaro ta’sir qiluvchi va yagona pedagogik maqsadga yo‘naltirilgan jarayonlardir. Ta’lim orqali o‘quvchida ilmiy bilimlar, amaliy ko‘nikmalar va kompetensiyalar shakllantirilsa, tarbiya orqali uning dunyoqarashi, axloqiy qarashlari, ijtimoiy mas’uliyati, fuqarolik pozitsiyasi va ma’naviy qadriyatlari rivojlantiriladi. Ularning birligi natijasida bilimni hayotiy maqsadlar va ijtimoiy mas’uliyat bilan uyg‘unlashtira oladigan shaxs shakllanadi.

Globallashuv va raqamli muhitning jadal rivojlanishi ta’lim va tarbiya munosabatiga yangicha yondashishni talab qilmoqda. Bugungi kunda o‘quvchi turli axborot manbalari bilan bevosita ishlaydi, ijtimoiy tarmoqlar va internet muhitidan

keng foydalanadi. Shu sababli ta’lim jarayonida faqat bilim berish bilan cheklanib qolish yetarli emas. O‘quvchida axborotni tanqidiy baholash, raqamli muhitda mas’uliyatli xulq-atvorni namoyon etish, muloqot madaniyatiga rioya qilish, boshqalarning fikrini hurmat qilish va axborotdan oqilona foydalanish kabi sifatlarni ham shakllantirish zarur.

Zamonaviy tarbiya mazmunida raqamli madaniyat, insonparvarlik, hamkorlik, empatiya, bag‘rikenglik, ekologik mas’uliyat va fuqarolik ongini rivojlantirish alohida o‘rin egallaydi. Bunday sifatlar alohida tarbiyaviy tadbirlar doirasidagina emas, balki kundalik ta’lim jarayonining o‘zida shakllantirilishi maqsadga muvofiq. Masalan, matematika fanini o‘qitishda aniqlik, mas’uliyat va halollik, adabiyot darslarida estetik did, insonparvarlik va vatanparvarlik, biologiya fanida esa tabiatga ehtiyotkorona munosabat va hayotga hurmat kabi tarbiyaviy jihatlarni rivojlantirish mumkin.

Demak, tarbiya jarayonini faqat muayyan vaqtga ajratilgan tarbiyaviy mashg‘ulotlar bilan cheklash ta’lim-tarbiyaning uzviyligini to‘liq ta’minlamaydi. Tarbiyaviy mazmun o‘quv fanlarining mazmuni, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabat, darsni tashkil etish usullari hamda ta’lim muhitining o‘zida namoyon bo‘lishi lozim.

An’anaviy ta’lim tizimida o‘quv fanlari ko‘pincha o‘z predmeti va mazmuni doirasida alohida o‘rganiladi. Bunday yondashuv muayyan fan bo‘yicha chuqur bilim olish imkonini bergani bilan birga, ayrim hollarda o‘quvchining turli fanlardan olgan bilimlarini o‘zaro bog‘lash va ularni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Vaholanki, hayotdagi ko‘plab muammolar birgina fan doirasidagi bilimlar bilan emas, balki turli yo‘nalishlardagi bilim va ko‘nikmalarni birlashtirish orqali hal etiladi.

Fanlararo integratsiya ta’lim mazmuni, metodlari va bilimlarni o‘zaro bog‘lash asosida o‘quvchida yaxlit ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladi. Integratsiyaning mazmuni faqat fanlarni mexanik tarzda birlashtirishdan iborat emas. Uning asosiy mohiyati turli fanlarda o‘rganiladigan tushuncha va hodisalar o‘rtasidagi mantiqiy aloqalarni aniqlash, o‘quvchilarga ularni yagona mazmuniy kontekstda anglash imkonini berishdan iborat.

Fanlararo integratsiya fan ichidagi mazmuniy aloqalarni kuchaytirishdan tortib, bir nechta fanlarning bilim va metodlarini uyg‘unlashtirishgacha bo‘lgan turli darajalarda namoyon bo‘lishi mumkin. Yuqori darajadagi integratsiyada esa o‘quvchilarning bilimlari real hayotiy muammolarni hal etishga yo‘naltiriladi. Shu ma’noda integratsiyalashgan ta’lim o‘quvchining nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lashiga imkon yaratadi.

O‘quv jarayoniga fanlararo integratsiyani tizimli ravishda joriy etish ta’lim samaradorligini oshirish uchun muhim pedagogik imkoniyatlarni yaratadi. Birinchidan, turli fanlarda uchraydigan o‘xshash tushunchalarni o‘zaro bog‘liq holda o‘rganish o‘quv materialini yaxlit idrok etishga yordam beradi. Bu esa o‘quvchining bilimlarni

alohida faktlar sifatida emas, balki o‘zaro bog‘langan tizim sifatida anglashiga zamin yaratadi.

Ikkinchidan, integratsiyalashgan ta’lim o‘quvchilarning tahliliy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Biror muammoni turli fanlar nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqish o‘quvchini bir nechta yechim variantlarini izlashga, ularni taqqoslashga va asoslangan xulosa chiqarishga undaydi. Natijada o‘quvchining muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalari rivojlanadi.

Uchinchidan, fanlararo yondashuv o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini faollashtiradi. Turli sohalarga oid bilimlarning birlashishi yangi g‘oyalarni ilgari surish, nostandart yechimlarni izlash va amaliy loyihalarni ishlab chiqish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ayniqsa, loyiha asosida o‘qitish, muammoli ta’lim va hamkorlikdagi ta’lim metodlaridan foydalanish integratsiyalashgan darslarning samaradorligini oshiradi.

Ta’lim va tarbiyani fanlararo integratsiya asosida tashkil etish muayyan pedagogik va tashkiliy muammolarni ham yuzaga keltiradi. Ulardan biri pedagoglarning integratsiyalashgan darslarni loyihalashga tayyorgarligi bilan bog‘liq. O‘qituvchining faqat o‘z fani metodikasini bilishi yetarli bo‘lmay, boshqa fanlar mazmuni va metodik imkoniyatlari haqida ham umumiy tasavvurga ega bo‘lishi talab etiladi. Shu sababli pedagoglarning malakasini oshirish jarayonida fanlararo hamkorlik, integratsiyalashgan darslarni loyihalashtirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalariga kengroq o‘rin berish zarur.

Yana bir muhim masala o‘quv dasturlari va darsliklarning o‘zaro muvofiqligidir. Turli fanlarda bir-biriga yaqin mavzularning turli vaqtlarda o‘rganilishi integratsiyalashgan darslarni tashkil etishda qiyinchilik tug‘dirishi mumkin. Shu bois o‘quv dasturlarini ishlab chiqishda fanlararo bog‘liqlikni hisobga olish, mavzularning mazmuniy va vaqt jihatidan muvofiqligini ta’minlash muhimdir.

Integratsiyalashgan ta’limning samaradorligi ta’lim muassasasining moddiy-texnik imkoniyatlariga ham bog‘liq. Zamonaviy laboratoriyalar, raqamli ta’lim vositalari, multimedia resurslari va amaliy loyihalarni bajarish uchun zarur sharoitlarning mavjudligi o‘quvchilarning fanlararo bilimlarini amaliyotda qo‘llash imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq moddiy imkoniyatlar cheklangan sharoitlarda ham mavjud resurslardan oqilona foydalanish, oddiy tajribalar, muammoli topshiriqlar va jamoaviy loyihalar orqali integratsiyalashgan ta’limni tashkil etish mumkin.

Ta’lim va tarbiyaning uzviyligini ta’minlash uchun, avvalo, dars mazmunida bilim berish va tarbiyaviy maqsadlarning uyg‘unligini ta’minlash zarur. Bunda o‘qituvchi har bir mavzuning nafaqat ta’limiy, balki tarbiyaviy imkoniyatlarini ham oldindan belgilab olishi maqsadga muvofiq. O‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, hamkorlik qilishi, o‘z fikrini asoslay olishi va boshqalarning nuqtayi nazarini hurmat qilishi uchun qulay psixologik-pedagogik muhit yaratilishi ham muhim ahamiyatga ega.

Pedagoglarni tayyorlash va malakasini oshirish tizimida integratsiyalashgan ta’lim metodikasiga alohida e’tibor qaratish lozim. Bo‘lajak va amaldagi

pedagoglarning bir nechta fanlar kesishmasida darslarni loyihalash, fanlararo loyihalarni tashkil etish va o‘quvchilarning kompetensiyalarini kompleks baholash bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish ta’lim sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, dars jarayonida loyiha asosida ta’lim, muammoli ta’lim, kichik guruhlarda ishlash, munozara, amaliy tadqiqot va ijodiy topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunday metodlar o‘quvchini ta’lim jarayonining passiv ishtirokchisidan faol subyektiga aylantirib, bilimlarni mustaqil izlash va amaliyotda qo‘llash imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, jamoaviy faoliyat orqali hamkorlik, mas’uliyat, o‘zaro hurmat va bag‘rikenglik kabi tarbiyaviy sifatlar ham rivojlanadi.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti ta’lim tizimidan bilimli, mustaqil fikrlaydigan, ijodiy va ijtimoiy mas’uliyatli shaxsni shakllantirishni talab etmoqda. Bunday shaxsni tarbiyalashda ta’lim va tarbiyaning uzviyligini ta’minlash hamda fanlararo integratsiyadan samarali foydalanish muhim pedagogik shartlardan biri hisoblanadi.

Ta’lim va tarbiyaning uzviyligi o‘quvchining bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini uning ma’naviy-axloqiy sifatlari bilan uyg‘un rivojlantirish imkonini beradi. Fanlararo integratsiya esa turli fanlarga oid bilimlarni o‘zaro bog‘lash, o‘quvchida yaxlit dunyoqarashni shakllantirish, tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish hamda bilimlarni amaliy faoliyatga tatbiq etish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shu nuqtayi nazardan, zamonaviy ta’lim jarayonida ta’lim, tarbiya va integratsiya bir-biridan ajralgan yo‘nalishlar sifatida emas, balki yagona pedagogik tizimning o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlari sifatida qaralishi lozim. Bilim, ma’naviyat va tizimli fikrlashning uyg‘unligi yosh avlodning intellektual, axloqiy va ijtimoiy jihatdan barkamol rivojlanishiga xizmat qiladi. Kelgusida fanlararo integratsiyaga asoslangan ta’limning metodik ta’minotini takomillashtirish, pedagoglarning ushbu yo‘nalishdagi kompetensiyalarini rivojlantirish hamda integratsiyalashgan darslarning amaliy samaradorligini ilmiy jihatdan baholash dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. — Toshkent: O‘zbekiston, 2021.

2. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A. *Ta’limda innovatsion texnologiyalar*. — Toshkent: Iste’dod, 2015.

3. Yakubov J.A. Fanlararo integratsiyaning pedagogik asoslari // *Pedagogika jurnali*. — 2023. — №3.

4. Bybee R.W. *The Case for STEM Education: Challenges and Opportunities*. — Arlington: NSTA Press, 2013.

5. Kenjaboyeva N.M. Boshlang‘ich sinf tarbiya darslarida fanlararo integratsiyani takomillashtirish yo‘llari // *Fan, ta’lim, madaniyat va innovatsiya*. — 2024. — Jild 03, №7. — ISSN 2992-8915.

6. Kenjaboyeva N.M. STEAM ta’lim texnologiyasi asosida boshlang‘ich sinf darslarini tashkil qilish // *Pedagogika, psixologiya va ijtimoiy tadqiqotlar*.

7. UNESCO. *Education for the 21st Century: Issues and Prospects*. — Paris: UNESCO, 2020.

8. Dewey J. *Democracy and Education*. — New York: Macmillan, 1916.

9. Beane J.A. *Curriculum Integration: Designing the Core of Democratic Education*. — New York: Teachers College Press, 1997.

10. Fogarty R. *How to Integrate the Curricula*. — Thousand Oaks: Corwin Press, 1991.